

ALBERTO VIJŪKO-KOJALAVIČIAUS ISTORINIS PASAKOJIMAS: RESPUBLIKOS KŪRIMAS

PRIELAIDOS

Pasakojimas apie buvusias įvykius, apie praeities žygius – *historia rerum gestarum* – atrenka bei išryškina pasakotojui ir skaitytojams, jų gyvenamam laikui reikšmingus dalykus. Sureikšminti praeities įvykiai suteikia postūmį vienokiems ar kitokiems žmonių veiksams, kurie vienaip ar kitaip veikia tolesnę įvykių tėkmę, tolesnę visuomenės gyvenimo raidą.

Istorinis pasakojimas turi galios paversti praeities įvykius ženklais, sujungti juos priežasties–pasekmės ryšiais į visumą ir šitaip formuoti bendruomenės istorinę patirtį. Jis turi galios teikti žmonių gyvenimui praktinius orientyrus, kurti asmens ir visuomenės tapatumą, konstruoti ir saugoti socialinę tikrovę.¹ Istorinė patirtis – vienoks ar kitoks praeities apmąstymas, jos įsivaizdavimas – neišvengiamai veikia būsimą istorijos raidą: remdamasi šia patirtimi visuomenė kuria savo ateities programą, planuoja tolesnį savo elgesį.

Istoriją galima suvokti kaip kultūros atmintį – kaip dabartinio mąstymo instrumentą, veiksmingą dabarties mechanizmą.² Taigi istorijos raidą įmanoma aiškinti ir tyrinėti kaip komunikacijos procesą, kurio metu visuomenę nuolat pasiekiančios naujos žinios lemia vienokią ar kitokią jos atsakomąją reakciją, daro įtaką vienokiam ar kitokiam jos elgesiui. Praeitis, regima ir aiškinama iš aktualių dabarties įvykių perspektyvos, pati brėžia tolesnės istorinės raidos kryptį.

Tad galime žvelgti į istoriją kultūrinio-semiotinio požiūriu: mėginti rekonstruoti patiems istorinio proceso dalyviams reikšmingus dalykus, jų turėtus ir kurtus vaizdinius, lėmusius tiek vienų ar kitų įvykių suvokimą, tiek ir reakciją į tuos įvykius – vienokius ar kitokius veiksmus.³

Šių dienų kultūrinis-semiotinis žvilgsnis į istoriją susišaukia ir leidžia užmegzti dialogą su pragmatine-retorine historiografijos tradicija, plėtota Antikos, Viduramžių, Renesanso laikais ir buvusia stipria XVII amžiuje. Ši tradicija glaudžiai siejo historiografiją ir retoriką: joms keltas bendras pragmatinis uždavinys – padėti žmogui tapti praktiškai veikliu asmeniu, galinčiu apie visus praktinius gyvenimo dalykus argumentuotai, įtikinamai samprotauti ir pagrįstai juos rinktis. Istorija buvo pasitikima kaip gyvenimo mokytoja, gebančia duoti patikimas atramas dabarties žmogaus egzistencijai, išmokyti asmenį išmintingo ir garbingo elgesio praeities pavyzdžiais.⁴

XVI–XVII amžiais istoriją imama vis nuosekliau sieti ir su pragmatiniais tautų bei valstybių poreikiais, ją persmelkia, pasak Johano Huizingos, *itin liguistas renesansinis patriotizmas ir nacionalizmas*. To meto historiografijai priskiriamas ir nacionalinės savimonės formuotojos vaidmuo.⁵ Istorinis pasakojimas suvokiamas kaip tautai ir valstybei reikalingas, jų egzistenciją pagrindžiantis ir palaikantis tekstas. Jis turintis padėti asmeniui suprasti ir priiimti atsakomybę už istoriją – už tautos ir valstybės likimą.⁶

¹ J. Rüsenas, „Pasakojamosios galios raida mokantis istorijos. Moralinės sąmonės ontogenezės hipotezė“, *Istorinė sąmonė ir istorijos didaktika*, Vilnius, 1997, p. 32–34; P. L. Berger ir T. Luckmann, *Socialinis tikrovės konstravimas*, Vilnius, 1999, p. 132.

² Ю. Лотман, „Возможна ли историческая наука и в чем ее функция в системе культуры?“, Ю. Лотман, *Внутри мыслящих миров. Человек–Текст–Семиосфера–История*, Москва, 1996, p. 384.

³ В. Успенский, *История и семиотика*, В. Успенский, *Избранные труды*, т. I, Семиотика истории. Семиотика культуры, Москва, 1996, p. 11–20, toliau – В. Успенский.

⁴ Z. Norkus, *Istorika*, Vilnius, 1996, p. 14–23.

⁵ Й. Гуизинга, „Патриотизм и национализм в европейской истории“, Йоган Гуизинга, *Об исторических жизненных идеалах и другие лекции*, Лондон, Overseas Publications biterchange Ltd, 1992, p. 153–155, 164–165.

⁶ Andreas Kraus, „Grundzuge barocker Geschichtsschreibung“, *Historisches Jahrbuch*. Im Auftrag der Gorres-Gesellschaft herausgegeben von Johannes Spörl. 88. Jahrgang Erster Halbband, Munchen–Freiburg, 1968, p. 72–76.

Tokiomis prielaidomis remdamiesi, pamėginsime rekonstruoti Alberto Vijūko-Kojalavičiaus (1609–1677) istoriniuose darbuose, visų pirma – jo *Lietuvos istorijoje (Historia Lituana)* kuriamą praeities vaizdinių sistemą, aptarti jos galimą įtaką tiek Lietuvos Didžiosios Kunigaikštijos visuomenės nacionalinei bei politinei savivokai, tiek politinei elgsenai. Manome, kad visus istorinio pobūdžio Kojalavičiaus tekstus įmanu perskaityti kaip vientisą, ideologiškai vieningą istorinį pasakojimą.

PASAKOJIMO PASKIRTIS

Kalbu kaip privatus žmogus, bet galvoje ir širdyje turiu valstybę; protu ir jausmais esu Respublikos (ex mente, sensuque Reipublicae), – sakosi Kojalavičius *Lietuvos istorijos* pirmosios dalies pratarmėje LDK pakancleriui Kazimierui Leonui Sapiegai (1609–1656), šitaip nusakydamas savo kaip pasakotojo poziciją.⁷ Respubliką, valstybę jis iškelia į istorinio pasakojimo centrą. Būtent rūpestis Lietuvos Respublika (*Respublica Lituana, Res Lituana*), jos likimu tampa pagrindiniu viešumoje veikiančio asmens vertinimo matu: asmuo istorijoje vertas tiek, kiek jis rūpinasi bendrais valstybės reikalais, kiek tarnauja bendrai valstybės gerovei. Pačiam istoriniam pasakojimui suteikiama apibrėžta švietėjiška paskirtis – jis turįs paskatinti žmogų suvokti savo priedermes valstybei ir būti jai naudingam.

Lietuvos istoriją Kojalavičius skiria globoti Sapiegų giminės didikams: pirmoji dalis, pasirodžiusi 1650 metais, atiduodama ypatingai globoti jau minėtam pakancleriui Kazimierui Leonui, antroji, 1669-aisiais, – šio sūnėnui ir krikštasūniui Kazimierui Jonui (apie 1642–1720), būsimam LDK didžiajam etmonui. Istorijos skyrimas globai – simbolinis veiksmas, kurio prasmę paaiškina pats autorius. Globoti *Lietuvos istoriją* – tai prisiimti atsakomybę už Lietuvos Respublikos likimą, įsipareigoti ją ginti dabar ir ateityje: *Lietuvos istorijos globėjas (Historiae Litvanae Patronus)* turi būti tas pats žmogus, kuris yra išskirtinis Lietuvos valstybės gynėjas (*Rei Litvanae praecipuus vindex*; *LI*, 40; *HL*, I, pratarmė). Būtent tokios – *ypatingos*, pačią valstybę saugančios – globos Kojalavičius prašo didikų, jau pagarsėjusių savo nuopelnais tėvynei, ir jų atžalų. Pakancleris Kazimieras Leonas Sapiega nusipelnęs būti tautos istorijos globėju, nes savo pastangomis ir lėšomis *šiais niūriausiais laikais* (kilus Bogdano Chmelnickio maištui) *labiausiai palaiko Lietuvos Respubliką*, o jo protėvis Jonas Sapiega panašiai išgelbėjęs valstybę XVI amžiaus pradžioje nuo Mykolo Glinskio lemtingos išdavystės (*LI*, 39–40). Kazimieras Jonas Sapiega esąs vertas *Lietuvos istoriją* globoti dėl savo dėdės Kazimiero Leono, Maskvą nugalėjusio senelio Jono Petro (1569–1611) ir tėvo Pauliaus Jono (m. 1665), LDK didžiojo etmono, išgelbėjusio tėvynę iš maskvėnų ir švedų okupacijos ir amžiams gavusio Tėvynės Tėvo – *Pater Patriae* – vardą, nuopelnų Respublikai (*LI*, 293–299). Valstybės istorija tiesiogiai siejama su šiuo metu ją ginančios didikų giminės istorija: *Radvilų metraščių (Fasti Radviliiani)*, išleistą 1653 metais, Kojalavičius dedikuoja Vilniaus vaivada, LDK lauko etmonui Jonušiui Radvilui (1612–1655) kaip Lietuvos istorijos santrauką – *Compendium Historiae Lituaniae*, pačiame metraštyje aprašydamas Radvilų tarnystę Respublikai.⁸ Matyt, panašios paskirties buvo ir jėzuitų istoriko parašytos, bet neišspausdintos Chodkevičių bei Sapiegų giminių istorijos – *Fasti Chodkieviciani ir Fastorum Sapiehanorum fragmentum*.⁹

Taigi Kojalavičiaus istorinis pasakojimas turi aiškų imperatyvinį pobūdį: garbingo protėvių elgesio pavyzdžiai turintys įpareigoti amžininkus deramai tarnauti Lietuvos valstybei šiandien. Toks pasakojimas negali būti baigtas: jis nukreiptas į valstybės ateitį, jį privalo tęsti pasakojimo skaitytojai savo darbais, saugančiais ir stiprinančiais Lietuvos Respubliką. Simbolinis istorijos perdavimas esamų valstybininkų globai būtent ir išreiškia pasakotojo siekį užtikrinti valstybės istorijos tęstinumą.

Kai kurie Kojalavičiaus istoriniai tekstai kuriami kaip bendri, visai tautai reikšmingi projektai. Jo

⁷ Albertas Vijūkas-Kojalavičius, *Lietuvos istorija*, vertė L. Valkūnas, Vilnius, 1989, p. 40. Toliau cituojant šį leidinį straipsnio tekste skliaustuose pateikiama santrumpa *LI* ir nurodomas puslapis. A. Wiliuk Koialowicz, *Historiae Litvanae Pars prior*, Dantisci, 1650, pratarmė. Toliau cituojant šį leidinį ir Antverpene 1669 m. išleistą jo antrąją dalį straipsnio tekste pateikiama santrauka *HL*, nurodoma knygos dalis ir puslapio numeris.

⁸ A. Vijūkas-Kojalavičius, *Lietuvos istorijos įvairenybės*, 1 dalis, Vilnius, 2003, p. 220–223.

⁹ W. Dworzaczek, „Kojałowicz Wijuk Wojciech“, *Polski Słownik Biograficzny*, t. XIII/1–4, sąs. 56–59, 1967, p. 270–272.

Lietuvos istorija bei iki XIX amžiaus pabaigos rankraštyje likęs *Lietuvos DK riterijos Herbynas, vadinamasis Compendium, arba apie herbus, kuriuos turi riterių luomo giminės Lietuvos Didžiosios Kunigaikštijos provincijose* – tai kūriniai, rašyti tarsi visos LDK politinės bendrijos užsakymu. Vilniaus vyskupo Jurgio Tiškevičiaus (m. 1656) paraginti, LDK bajorai Tribunole sutinka finansuoti Kojalavičiaus *Herbyno* išspausdinimą, bet pageidauja jo teksto lenkiškai. Atsižvelgdamas į bajorų norą, jėzuitų istorikas išverčia lotyniškai parašytą *Herbyną* į lenkų kalbą ir skiria jį *Lietuvos DK riterijos pašlovinimui (dla wstawienia rycerstwa W. X. Litewskiego)*.¹⁰ Deja, 1655 metų karas ir Vilniaus vyskupo mirtis neleidžia šio projekto įgyvendinti iki galo.

Kad *Lietuvos istorija* pasirodytų lotynų kalba, pasak paties Kojalavičiaus, *norėjo nemaža žmonių (LI, 42, HI, I, 1)*. *Daug kas pageidavo*, kad, išėjus pirmajai *Lietuvos istorijos* daliai, kiti jos skyriai būtų rašomi kuo greičiau.¹¹ Patį kurinį autorius, atliepdamas aplinkos norus, skiria dvejopam adresatui: jaunuomenei, kad ši, *susipažindama su savo krašto istorija, nuo pat mažens kartu pramoktų romėnų kalbos ir pajustų jos skonį*, ir svetimšaliui *išsilavinusiam skaitytojui*, kad žinios apie istorinius lietuvių žygius pasklistų plačiau už Lietuvos. Būtent tam jėzuitų istorikas sakosi *ėmęsis pagal rašytinio veikalo reikalavimus ir dėsnius sutvarkyti istoriją, kurią išrankiojęs iš Motiejaus Strykowski (1547–prieš 1593) Kronikos (LI, 42–43)*.

Regis, Kojalavičiaus darbai – tai Lietuvos jėzuitų ir jų veiklą rėmusios krašto bajorijos ilgalaikės edukacinės programos dalis. Ši programa, be universalios krikščioniškosios, turėjo ir aiškią patriotinę, pilietinę kryptį. Vienas svarbiausių Vilniaus kolegijos, vėliau ir akademijos kūrimo argumentų, be Dievo garbės aukštinimo, krikščionybės skleidimo, buvo rūpestis Lietuvos valstybe. Vilniaus vyskupas Valerijonas Protasevičius (1504–1579) savo diecezijai skirtame 1570 m. liepos 25 d. laiške aiškino, kad *mūsų Tėvynė, būtent Lietuvos Didžioji Kunigaikštija [...] jaučia skaudų stygių, neturėdama jokių mokyklų nei kolegijų, kuriose Visagalio Dievo šlovei ir garbei bei Jo dieviško kulto skleidimui, taip pat tos pačios Respublikos naudai (ad Reipublicae utilitatem) būtų viešai dėstomi geri mokslai ir kur galėtų ugdytis jaunimas, o žmonės – įgyti dorybę ir žmoniškumą*. Todėl apsvarstęs, kaip galėtų pasitarnauti *brangiausiai Tėvynei, kuriai, po Dievo, privalome skirti visa meilę*, vyskupas ir nutaręs Lietuvai duoti gerą mokyklą.¹² Patys Vilniaus jėzuitai, 1570 metais raštu pranešdami krašto visuomenei apie kolegijos atidarymą ir pristatydami jai būsimų studijų programą, iškelia mokyklos naudą valstybei, tėvynei, akcentuoja pilietinio ugdymo svarbą, pabrėžia, kad Respublika bus valdoma geriau, jei turės *religingesnių, išmintingesnių ir labiau išsilavinusių piliečių*.¹³ Lietuvos jėzuitai siekė, kad jų mokiniai taptų ne tik religingais, bet ir apsišvietusiais humanizmo žmonėmis, gebančiais dalyvauti viešojoje erdvėje, pilietiniame gyvenime.¹⁴ Neatsitiktinai vienas pagrindinių tiek Vilniaus kolegijoje, tiek vėliau akademijos žemesniuose kursuose studijuotų autorių buvo Markas Tulijus Ciceronas (106–43 pr. Kr.), savo darbais išaukštinęs tradicinę romėnų dorybę – tarnavimą visuomenei, valstybei, iškėlęs politinės veiklos svarbą, tiesiogiai siejęs valstybės gerovę su piliečių dorove.¹⁵ Retorikos, poetikos, gramatikos studijos XVI–XVII amžių Vilniuje buvo grindžiamos Cicerono kalbomis, laiškais, traktatais *Apie bičiulystę (De amicitia)*, *Apie pareigas (De officiis)*, *Apie senatvę (De senectute)*, *Apie oratorių (De oratore)*, *Tuskulo pokalbiais (Tusculanae disputationes)*, *Stoikų paradoksis (Paradoxa Stoicorum)*, aforizmų ir sentencijų rinkiniais. Per etikos kursą Vilniaus akademijoje, anot XVII amžiaus vidurio jėzuitų kronikininko, *atsižvelgiant į tautos poreikius (accomodo ad genium gentis) aiškinami tie*

¹⁰ Ibid.; Wojciecha Wijuka Kojalowicza S. J. *Herbarz rycerstwa W. X. Litewskiego tak zwany Compendium*, wyd. Franciszek Piekosinski, Kraków, 1897, p. 2; toliau – *Compendium*.

¹¹ A. Vijūkas-Kojalavičius, *Lietuvos istorijos įvairenybės*, 1 dalis, p. 220; toliau – *Lietuvos istorijos įvairenybės*.

¹² L. Piechnik T. J., *Początki Akademii Wileńskieji (1569–1600)*, Kraków, 1973, p. 153, 163; toliau – L. Piechnik, *Początki...*

¹³ Ibid., p. 166.

¹⁴ Ibid., p. 71.

¹⁵ G. H. Sabine, T. L. Thorson, *Politinių teorijų istorija*, Vilnius, 1995, p. 194, 197; H. Zabulis, *Respublikos idealai Romos aukso poezijoje*, Vilnius, 1982, p. 6, 8.

dalykai, apie kuriuos rašė Aristotelis Politikoje, Platonas Valstybėje ir kiti autoriai savo darbuose.¹⁶

Cicerono požiūris į istoriją kaip gyvenimo mokytoją – *historia est magistra vitae* – buvo savas Lietuvos jėzuitams. Apie istorijos studijų, istorinių knygų skaitymo svarbą aistringai kalbėjo pirmasis Vilniaus akademijos rektorius Petras Skarga (1536–1612). Pasak jo, būtent istorija galinti papildyti žmogaus autentiškos patirties menkumą ir padėti jam tapti išties išmintingam: *trumpos gyvenimo dienos šioje žemėje neleidžia mums pasiekti tikros išminties, bet skaitydami senas istorijas savo metų trūkumą galime puikiai paremti senų žmonių protais ir svetima experiencija* (patirtimi). Jei nori gyvenime ko nors išmokti, jei nori teisingai valdyti, tvarkyti armiją, *išmintingai Senate kalbėti ir gerai tėvynei patarti, skaityk senas istorijas*, – kvietė savo skaitytoją P. Skarga, primindamas ir *seno pagonio Cicerono žodžius, jog istorija esanti laikų liudytoja, tiesos šviesa, atminties siela, gyvenimo mokytoja ir senovės pasiuntinė* (*De oratore*, II, 9, 36).¹⁷

Vos susikūrusi atskira Lietuvos jėzuitų provincija, atsižvelgdama į krašto didikų ir bajorijos norus, siekė savo mokyklose išplėsti humanistines studijas atskiru istorijos kursu. 1609 m. lapkritį sušaukta Lietuvos provincijos kongregacija kreipėsi į Romą, prašydama leisti: *Kad visose kolegijose, kuriose dėstoma filosofija, būtų atskiras istorijos profesorius, kuris keisdamasis su dėstytojais mokytų etikos ir politikos, nes Karalystės senatoriai ir bajorai trokšta, kad jų sūnūs šiuos dalykus išmanytų ir kad turėtų tokių išsilavinimą, kuris, jų manymu, yra reikalingas seimuose tartis ir viešiemis reikalams tvarkyti*.¹⁸ Tokį Lietuvos jėzuitų prašymą ordino generolas Klaudijus Aquaviva atmetė, *pareiškęs, kad istorijai skirta pakankamai vietos poetikos ir retorikos klasėse*.¹⁹ Vis dėlto studijuojančiam krašto jaunimui parašyta Lietuvos istorija padėjo bent iš dalies įgyvendinti šį lietuvių bajorijos ir jėzuitų siekį: Kojalavičiaus knyga *tapo mokykline lektūra*.²⁰ Žinoma, jog XVII amžiaus viduryje žemaitis Danielius Butvilas (1612–1682), beje, 1663–1666 metais buvęs ir Vilniaus akademijos rektoriumi, šios akademijos retorikos klausytojams dėstė istoriją kaip atskirą dalyką.²¹ Kad Kojalavičiaus istoriniai darbai buvo Lietuvos jėzuitų suvokiami kaip bendros pilietinio ugdymo programos dalis, jų remiami ir palaikomi, liudytų ir nekrologas, pabrėžantis jo atliktą patriotinę – lietuvių tautos istoriko – misiją: *Bet visų pirma parengė savo tautos istoriją, kurią sudėjo į dvi dalis ir parašė tokiu metodu, kuris prisidėjo prie istorijos meno išskėlimo į aukštesnę kultūros lygmenį ir nemažai pagelbėjo iškalbą studijuojančiam jaunimui lavinti stilių. Mat troško, kad jaunimas ne tik pažintų savo Tautos istoriją, bet ir neliktų netašytas literatūros srityje*.²²

Taigi Kojalavičiaus istoriniu pasakojimu siekta kelių tikslų: padėti krašto jaunimui pasirengti pilietiniam gyvenimui, žadinti, stiprinti Lietuvos politinės bendruomenės ir jos lyderių atsakomybę už valstybės likimą, pristatyti Lietuvą kaip civilizuoatą, garbingos praeities šalį pasauliui. Šie siekiai ir apibrėžia bendrą pasakojimo paskirtį – tvirtinti Lietuvos Respubliką, padėti užtikrinti jos istorinį tęstinumą. Išskirtinės pasakojimo kūrimo aplinkybės – Lietuvos valstybę ištikę niūriausi laikai: Zaporožės kazokų maištas ir po to sekusi pirmoji viso krašto okupacija – suteikia Kojalavičiaus tekstams ypatingo dramatismo, o jų patriotiniams siekiams – egzistencinės svarbos. Apie Lietuvos praeitį pasakojama klausiant, kaip išsaugoti Respubliką nuopuolio metais, kaip laiduoti jos rytdieną.

Albertas Vijūkas-Kojalavičius, *Lietuvos istorijos įvairenybės*, 2 dalis, sudarė Darius Kuolys, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2004, p. 368–373.

¹⁶ L. Piechnik, *Początki...*, p. 167, 172–173; Ludwik Piechnik T. J., *Rozkwit Akademii Wileńskiej w latach 1600–1655*, Rzym, 1983, p. 269–280; toliau – L. Piechnik, *Rozkwit...*; Ludwik Piechnik S. J., *Próby odnowy Akademii Wileńskiej po klęskach Potopu i okres kryzysu 1655–1730*, Rzym, 1987, p. 31–32; toliau – L. Piechnik, *Próby...*

¹⁷ C. Baronius, *Rocznedzieie Koscielne od Narodzenia Pana y Boga naszego Iesusa Christusa*, przez X. P. Skarge, Kraków, 1607, pratarmė.

¹⁸ L. Piechnik, *Rozkwit...*, p. 63–64, 66.

¹⁹ Ibid., p. 65.

²⁰ Ibid., p. 74.

²¹ L. Piechnik, *Próby...*, p. 188.

²² L. Piechnik, *Rozkwit...*, p. 85–86.

[...]

ALBERTO VIJŪKO-KOJALAVIČIAUS ISTORINIS PASAKOJIMAS: RESPUBLIKOS KŪRIMAS

HERULAI – PASAKOJIMAS APIE KILMĘ

Lietuvos istorija, išsaugodama pagrindinius lietuvių kilmės mito dėmenis, gana esmingai šį mitą atnaujina ir papildo. Viena vertus, Kojalavičius nuo pasakojimo apie tautos kilmę nuvalo abejotinus dalykus, padaro jį priimtina kritiškam XVII amžiaus istorikų žvilgsniui. Kita vertus, lietuvių kilmės mitą jis gana radikaliai supriešina su pamatinėmis sarmatizmo nuostatomis.

Šių dviejų tikslų pasiekama pasitelkus austrų istoriko Wolfgango Lazijaus (1514–1565) teoriją apie šiaurės tautų kilmę iš antikinės herulų genties. Strykowski (Strijkovskio) įvardytas *lietuvių tautas* – anot *Lietuvos istorijos, tuos, kurie mūsiškių vardijami prūsais, lietuviais, žemaičiais, latviais, jotvingiais, polovcais, pečenegais* – remdamasis kalbiniais argumentais, Kojalavičius sutapatina su herulais ir griežtai atskiria nuo slavų tautų (LI, 44–45; HL, I, 5–6²³). Skirtingai negu sarmatizmo ideologai, Sarmatijos sąvoką jis vartoja ne politinė, bet vien geografinė prasme – taip, kaip ji buvo vartota antikos autorių. Pasak Kojalavičiaus, nuo neatmenamų laikų europinėje Sarmatijoje gyvenę herulai – lietuviai ir su jais kilme bei kalba bendros tautos. Jie buvę išvyti iš savo sodybų, kai į Sarmatiją įsiveržę Lecho vadovaujami slavai: *Populi nimirum Litvanis loco finitimi, origine ac lingua socii, a Sclavinis Duce Lecho Sarmatiam ingressis, sedibus suis moti...* (HI, I, 7). Atskirdamas senuosius Sarmatijos gyventojus herulus nuo slavų, Vilniaus istorikas sykiu paneigia sarmatų ir senųjų slavų tapatybę – vieną pamatinių sarmatizmo nuostatų. Beje, tuo metu Abiejų Tautų Respublikoje itin populiarus *sarmato* termino Kojalavičius savo pasakojime apskritai vengia. Gausūs Strykowski *Kronikos* duomenys apie sarmatų, slavų tautų praeitį *Lietuvos istorijoje* tiesiog praleidžiami.

Tarp lietuviškos kilmės tautų, kurias *rusai staiga išvijo iš Sarmatijos (a Russis forte e Sarmatia exacti)* ir paskatino veržtis į Germaniją bei kitas tuometinės Romos imperijos žemes, buvę vandalai ir langobardai, lietuvių ir latvių kalbomis dėl ilgų barzdų vadinti *Ilgabarzdai*. Taigi pasakojimas apie lietuvių kilmę iš herulų ne tik tiesiogiai susieja lietuvius su garsiomis antikinio pasaulio tautomis – vandalais ir langobardais, kuriuos kaip savo protėvius nuo Renesanso laikų savinasi vokiečiai ir lenkai, bet iš karto supriešina lietuvius ir rusus kaip nuo seno kovojančias tautas.

Pasakojimas apie herulus, kad ir netiesiogiai, padeda Kojalavičiui kiek sustiprinti ir nuo savo amžiaus istorikų kritikos apsaugoti lietuvių kilmės iš romėnų mitą – vieną svarbiausių Lietuvos valstybinės ideologijos dėmenų. Jėzuitų istorikas pastebi akivaizdų lig tol gyvavusios legendos apie romėnus trūkumą: ja neįmanoma patikėti, nes esama per didelio amžių atotrūkio tarp Cezario, Nerono ar net Atilos laikais atkakusio Palemono ir neva trečiosios kartos jo palikuonio Živinbudo, kuris, anot pasakojimo, valdęs 1200 m. Kita vertus, *įsigalėjusi ir senolių paskleista nuomonė*, kad lietuviai, esą kilę iš romėnų ar italų, *verta kur kas didesnio pasitikėjimo, ir negalima jos vadinti prasimanymu neižeidžiant senovės*. Prieštaravimą tarp pagarbos tradicijai ir pagarbos istorijos tiesai Kojalavičius išsprendžia perkeldamas galimą italų atvykimą Lietuvon į X amžių, sykiu darydamas prielaidą, kad iš Italijos tuo metu galėję sugrįžti ir herulai, likę tarnauti italų karo stovyklose (LI, 58–59; HL, I, 28–30). Vienaip ar kitaip buvę, bet *ateiviai ir vietiniai gyventojai visiškai susivienijo: abi tautos*

²³ Albertas Vijūkas-Kojalavičius, *Lietuvos istorija*, vertė L. Valkūnas, Vilnius, 1989, p. 40. Toliau cituojant šį leidinį straipsnio tekste skliaustuose pateikiama santrumpa LI ir nurodomas puslapis. A. Wiliuk Koialowicz, *Historiae Litvaniae Pars prior*, Dantisci, 1650, pratarinė. Toliau cituojant šį leidinį ir Antverpene 1669 m. išleistą jo antrąją dalį straipsnio tekste pateikiama santrauka HL, nurodoma knygos dalis ir puslapio numeris.

panoro turėti vieną valstybę. Mirus lietuvių valdovui, Lietuvos ir Žemaitijos kunigaikščių bendru balsavimu buvo išrinktas italas Palemonas – Palaemon Italus Dux Litvaniae et Samogitiae (LI, 61; HL, I, 33–34). Lietuvių kilmės iš romėnų mitas Kojalavičiaus Herbyne paremiamas ir heraldikos argumentais: kai kurie lietuvių kunigaikščių ir didikų herbai esą neabejotinai paveldėti iš italų.²⁴

Taigi XVII šimtmečio viduryje Kojalavičius pratęsia Lietuvos Respublikos savivokai itin svarbų pasakojimą apie romėnišką tautos kilmę, sutvirtindamas jį etnolingvistinio pobūdžio kilmės iš herulų mitu. Tokia naujais argumentais paremta savarankiškos lietuvių kilmės samprata akivaizdžiai priešinama tiek lenkiškojo sarmatizmo, tiek ir Maskvos imperinei ideologijai.

RESPUBLIKOS STEIGIMAS

Tautos kilmės mitą jėzuitų istorikas sujungia su Respublikos steigimo mitu. Būtent tokiu mitiniu pasakojimu apie valstybės, respublikos pradžią jis paverčia iš Strykowski perimtą Erazmo Stelos legendą apie tai, kaip lietuvis Vaidevutis Litalanas iš lietuvių tautos tapo pirmuoju prūsų ir litalanų arba lietuvių karaliumi.²⁵ Kronikos iškeltą pirmojo lietuvių karaliaus idėją Kojalavičius išaugina iki Respublikos idėjos.

IV amžiuje Germanijoje kitų tautų sumušti lietuvių protėviai herulai ir alanai su savo vadu Litalanu pasitraukę į Prūsiją ir čia buvę giminingos prūsų tautos mielai priimti. Bet vėliau, kilus vidaus nesantaikai, jie visi vos nepražuvę, nes neturėję visuomenės (*societas*), gyvenę be įstatymų ir valdžios, būtent – tarpusavio žudynėmis (*per mutuas caedes*). Pagaliau, pasibjaurėję nesantarve, jie ėmę tartis ir priėję prie nuomonės, kad būtų renkamas valdovas, kuris, tramdydamas atskirų žmonių godumą, leistų savo valia įstatymus. Pasiūlgę visuotinės taikos jie suvokė, jog bendruomenėje visuotinė ramybė esti tada, kai laikomasi tų pačių įstatymų ir klausoma tos pačios valdžios, todėl jie troškė troško, kad šitaip būtų ir jų tėvynėje. Šiuos žmonių troškimus, išsakytus viešame tautos susirinkime, ėmėsis įgyvendinti alanas Vaidevutis. Jis pasiūlęs bičių pavyzdžiu išsirinkti Karalių (*Rex*): Paskelbkite vieną valdovą, kurio valdžia laiduotų jūsų laisvę. Visi Vaidevučio pasiūlymui pritarę. Tad susirinkusiems vieningai sutariant, jis ir buvo paskelbtas pirmuoju prūsų bei alanų, kurie vėliau buvo pavadinti lietuviais, valdovu. Šitaip tapo įsteigta Prūsų ir Alanų Respublika – *Respublica Prussorum et Alanorum*. Naująją Respubliką Vaidevutis ėmęs tvarkyti įstatymais – *legibus Rempublicam novam administrabat*. Sykiu valdovas skubėjęs lavinti neišprususią tautą: meiliais pokalbiais ir širdingu draugiškumu, bendromis vaišėmis stengėsis sušvelninti širdis ir žmogų su žmogumi suartinti. Šitokiu bendravimu [...] buvo padėti tokie viešosios santarvės pamatai (*concordiae publicae fundamenta*), jog žmonėms jau užteko kantrybės įsakymų klausyti ir neišlavintu protu aiškiai suvokti, kad esama dalykų, kurie vertintini labiau nei bet kokie asmeniškai reikalai, būtent – visuomenės gerovė (*bendras gėris – bonum commune*); dabar žmonės įsitikino, kad būtina garbingai kovoti prieš bet kurį priešą bendromis jėgomis ir pastangomis, aukojant net pačią gyvybę (LI, 47–52; HL, I, 11–20).

Taigi pasakojimas apie lietuvių ir prūsų Respublikos sukūrimą apima ir suglaudžia tiek antikos filosofų Aristotelio ir Cicerono, tiek ir juos aktualizavusių lietuvių autorių A. Rotundo, L. Sapiegos, A. Volano, tiek ir jėzuitų plėtotas šv. Tomo Akviniečio (apie 1225–1274) ištarmes apie valstybę kaip žmonių pilietinį susivienijimą, grindžiamą įstatymais, teisingumu ir draugyste, besiremiantį morale, palaikomą ugdymu, siekiantį bendrojo gėrio ir laiduojantį laisvę. Šiame pasakojime esama akivaizdžių sąsąukų tiek su antikos laikų, tiek su XVII amžiaus visuomeninės sutarties ir prigimtinės teisės teorijomis.²⁶ Kojalavičiaus išplėtotas Vaidevučio mitas teigia, kad visuomenė ir politinė valdžia atsiradusios iš žmonių susitarimo. Būtent susitarimas padėjęs žmonėms pereiti iš laukinės būklės, tarpusavio žudynių arba visų karo prieš visus, į civilizuotą bendruomeninį ir politinį gyvenimą. Valdovo valdžia, politinė valdžia apskritai, kyla ne iš Dievo, bet iš tautos, iš bendruomenės.

²⁴ Wojciecha Wijuka Kojalowicza S. J. *Herbarz rycerstwa W. X. Litewskiego tak zwany Compendium*, wyd. Franciszek Piekosinski, Kraków, 1897, p. 2–6; toliau – *Compendium*.

²⁵ M. Strykowski, *Kronika Polska, Litewska Zmódzka i wszystkiej Rusi*, oprac. M. Malinowski, Warszawa, 1846, t. 1, p. 43–45.

²⁶ G. H. Sabine, T. L. Thorson, *Politinių teorijų istorija*, p. 70, 195–197, 280, 403–408, 433–440, 477–482.

Kojalavičius pabrėžia, kad Respublika – tai pačios tautos kūrinys. Jis atsiranda ir gyvuoja tik žmonėms suvokiant, kad bendrus reikalus dera vertinti labiau nei asmeninius, suprantant, kad kovoti už Respubliką būtina *aukojant net pačią gyvybę*. Visuomenę ir Respubliką sukūriantys įstatymai ir ugdymas.

Taigi Respublikos sąvoka Kojalavičiaus pasakojime, kaip ir XVI a. Lietuvos autorių tekstuose, nėra neutrali: ji siejama su konkrečiomis laisvės, teisingumo, draugystės, bendrojo gėrio vertybėmis. Ji reiškia civilizuotus, teisinius, humaniškus į politinę sąjungą susivienijusių žmonių tarpusavio santykius. Respublika nėra tapatinama su valstybe. Valstybės ir Respublikos sąvokų semantinius skirtumus išryškina trikalbis Konstantino Sirvydo (apie 1579–1631) žodynas, kurio pirmajame leidime, išėjusiame apie 1620 metus, brėžiama aiški takoskyra tarp lenkiškų žodžių *państwo* ir *rzeczpospolita*: *państwo / imperium, regnum, iurisdiction, walzioimas / wießpatifte* ir – *rzeczpospolita / respublica. Bindrifte / wisißkifte / wifatine*.²⁷ Taigi valstybė – *vießpatystė* nuosekliai skiriama nuo respublikos – *bendrystės, visuotinės* (bendruomenės, visuomenės). Beje, tik ši semantinė takoskyra atskleidžia to meto tekstuose vartotos sąvokos *LDK respublika, laisva LDK respublika (wolna rzecz pospolita Wielkiego Księstwa Litewskiego)* tikrąją prasmę.

Respublikos antitezė Kojalavičiui, kaip ir antikos bei XVI amžiaus Lietuvos autoriams, – tironija, barbarybė. Šitai Lietuvos Respublikai (*Respublica Litvana*), valdytai Palemono, Mindaugo, Gedimino, Vytauto ir visų kitų lietuvių valdovų, priešinamas tironas Maskvėnas (*Moscus*) ir tironiškai tvarkoma Maskva (*Moschouia, Moscouia, Moscu, Moschi imperium*), kuri Lietuvos istorijoje pabrėžtinai nėra vadinama respublika. Šis vardas, be Lietuvos, dar skiriamas senajai Romai, Lenkijai ir senosioms rusų žemėms (Polockui, Kijevui ir kitoms): *Russicae Reipublicae* (*HL, I, 23, 29, 68, 85, 263*).

Šitai Kojalavičiaus pasakojimas perima ir saugo dar XVI šimtmetyje subrandintą Lietuvos Respublikos kaip žmonių politinės bendruomenės, pilietinio susivienijimo supratimą. Sykiu jis istoriniais argumentais paremia, sutvirtina jau Rotundo skelbtą ir Trečiojo statuto saugotą laisvos Lietuvos Respublikos kaip nuo seniausių amžių gyvuojančio steiginio mitą.

RESPUBLIKOS GYNIMAS

Lietuvos Respublikos idėja Kojalavičiaus tekstuose, kaip ir Statutą lydinčioje L. Sapiegos pratarmėje LDK bajorijai, turi imperatyvinį pobūdį: Respublika galinti gyvuoti tik nuolat piliečių ginama – *garbingai kovojant, aukoiant net pačią gyvybę*. Istorinis jėzuitų autoriaus pasakojimas, jo atkuriamą praeities vaizdinių struktūra būtent šią didaktinę nuostatą ir stengiasi pagrįsti.

Lietuvos Respublikos laivas – *rei Litvanae naufragium* – niekada nėra visiškai saugus, jo nuolat tykantys vidaus ir išorės pavojai, kuriuos būtina atremti laiku. To nepadarius, Respublika žūsta. Kojalavičiaus pasakojimas – tai lietuvių Respublikos kūrimo, gynimo ir praradimo istorija, visų pirma svarstanti XVII amžiaus viduryje valstybę ištikusios katastrofos priežastis. Pasak *Lietuvos istorijos*, šios priežastys vidinės – nerūpestingas aplaidumas, nesantarvė, nuolaidžiavimas išorės priešui, ryžto valstybę ginti stoka. Palemono palikuonys Rimgaudas, Gediminas, Algirdas, Kęstutis nuosekliai plėtė ir stiprinę Respubliką, Vytautas – *laisvos tautos laisvas valdovas (liberi populi liberus Princeps)* – iškėlęs ją į aukštybes, iš kurių Lietuva pradėjusi smukti tada, kai lietuviai XV amžiaus pabaigoje atsisakė kovoti su Maskva dėl Naugardo: *Šios turtingos žemės praradimas davė pradžių Lietuvos smukimui iš tų aukštybių, į kurias ją buvo iškėlęs Vytautas. Vėliau bemaž po kiekvieno karo reikėjo už taiką mokėti arba ištisa žeme, arba kokia apygarda; retai pavykdavo ką iš priešų atgauti; Žygimanto Augusto paliaubų aktas galutinai pakirto jėgas, o visa Respublika suiro mūsų laikais (nostra aetate universa Respublica collapta est), kai ją visomis jėgomis iš karto užpuolė trys priešai: Maskvėnas, Švedas ir Zaporozietis* (*LI, 530; HI, II, 248*).

Kojalavičius nuosekliai gina Cicerono skelbtą respublikos kaip dorovinių sąitų, bendrų etinių siekių jungiamos bendruomenės idealą. Lietuvių tauta per amžius *Laisvę ir Taiką užsitikrindavo ne*

²⁷ *Senasis Konstantino Sirvydo žodynas*, parengė K. Pakalka, Vilnius, 1997, p. 261, 345–346.

sienomis ir pylimais, bet piliečių narsumu, dorybe (non muris et vallo, sed civium virtute) (LI, 207, HL, I, 265). Lietuvos Respublikos galia priklausanti nuo piliečių dorovės, – teigia jo pasakojimas, suvertas iš didaktinių rūpinimosi Respublika, rūpinimosi Tėvyne ir Respublikai pavojų keliančio lengvabūdiškumo, garbėtroškos, ambicijos vaizdų. Visuose Kojalavičiaus tekstuose brėžiama ryški ištikimybės Respublikai, Tėvynei (fides in Rempublicam, fides in Patriam) ir Respublikos, Tėvynės išdavystės (proditio Reipublicae, proditio Patriae) antitezė. Santykis su Lietuvos Respublika tampa pagrindiniu tiek valdovo, tiek didikų, tiek visos politinės bendruomenės vertinimo matu. Ištikimybė Respublikai ir rūpestis bendrais reikalais – pamatinė žmogaus dorybė. Pasakojimas išaukština šia dorybe pasižymėjusius Lietuvos valdovus, ponus ir dvasininkus. Nesirūpinimas Respublika ir visuomenės gerove – didžiausia valdovo ir už krašto likimą atsakingų didikų yda. Dėl jos griežtai smerkiami konkretūs valdovai ir valstybės pareigūnai. Tėvynės išdavystė – didžiausias nusikaltimas, kurio neįmanoma pateisinti jokiais aplinkybėmis. Nuodugniai aprašyta iš perdėtų ambicijų ir garbės troškimo išdaviku tapusio Mykolo Glinskio tragedija – įspėjantis pavyzdys (LI, 598–630; HL, II, 323–324, 355–357). Ištikimybė Respublikai – dorybė, būtina visiems luomams, visoms religinėms bendruomenėms. Kojalavičius už Tėvynės išdavystę pasmerkia ne tik Zaporožės kazokų etmoną Bogdaną Chmelnickį, bet ir sukilusius rusų tikėjimo valstiečius bei miestiečius, kategoriškai atmesdamas teisinimąsi negalėjimu pakelti per didelės spaudos.²⁸ Taigi paprastieji žmonės pasakojime tampa Respublikos dalimi: jiems taikomi visiems piliečiams bendri moraliniai ištikimybės Tėvynei reikalavimai.

Simbolinį Respublikos gynimo paveikslą kuria iš Strykowskių *Kronikos* Kojalavičiaus perimtas ir apibendrintas pasakojimas apie XIII a. Kernavėje vykusį elekcinį Lietuvos diduomenės susirinkimą.²⁹ Anot šio pasakojimo, tuomet, nužudžius karaliaus Mindaugo žudiką didiką didįjį kunigaikštį Treniotą, Lietuva atsidūrusi arti pražūties:

Vienui vienas tebuvo kelias išbristi iš netikėtų bėdų ir pasiekti santarvę bei visuotinę gerovę: reikėjo kuo skubiau užgniaužti įvairių asmenų savimeilius siekimus, paskelbiant valdovu tą, kurį paskirs bendru balsavimu taryba. Kernavėje buvo sukviestas susirinkimas, ten susirinko galybė diduomenės. Visi lietuviai rėmė Vaišvilką. Tuo tarpu žemaičiai bei jotvingiai apie tai nė girdėti nenorėjo: jie sutiko pripažinti bet kieno valdžią, tik ne Vaišvilko, dėl akių jie minėjo visokias priežastis, nors tikroji priežastis buvo nepasitikėjimas ir baimė, kad Vaišvilkas, paskelbtas valdovu, ne tiek rūpinsis Respublika, kiek galvos apie kerštą už tėvą Mindaugą, kurį nužudyti neseniai žemaičiai ir jotvingiai padėjo Treniotai. Susirinkime ir ta, ir kita šalis be galo triukšmavo, užsipuldinėdama viena kitą. Naugardukiečiai bei kiti Lietuvai priklausę, bet iš rusų kilę didikai skelbėsi Respublikos labai neremsią nė vienos pusės: jie būsią paklusnūs tam valdovui, kurį sutardamas abi tautos išrinksią. Vis dėlto jeigu taryboje laisva valia nebus rastas geriausias būdas taikai pasiekti sau nepakenkiant, jie tikrai pirmieji pasiūlysią susirasti kokį svetimą valdovą, kuris paėmęs valdžią bus nešališkas ir nelinkstąs nė į vieną pusę. Rusios karalius Danielius turįs sūnų, pakankamai subrendusių valdyti, taip pat kaimynystėje gyvenąs jo seserėnas Lucko ir Drogičino kunigaikštis Švarnas, labai įgudęs ir uolus kariautojas, lydėjęs Mindaugą lietuvių žygiuose prieš lenkus. Šito sumanymo nepeikė nei žemaičiai, nei jotvingiai, tik lietuviai jam kuo įnirtingiausiai priešinosi. Jie sakėsi neabejoję, kad rusų diduomenė iš širdies rūpinasi Respublika; mat nuo to laiko, kai Naugardukas su kitomis Rusios žemėmis prijungtas prie Lietuvos, jie ne tik pavaldumu, bet ir savo nuotaikomis bei siekimais perėję į Lietuvos pusę ir pradėję taip elgtis, tarsi būtų, sumišai gyvendami, vienos tautos piliečiais (unius gentis civibus), klausę tų pačių įstatymų ir to paties valdovo. Nors jie šitaip nusprendę ne dėl asmeniškų išskaičiavimų, tačiau jų sprendimas aiškiai esąs naudingas rusams, bet nukreiptas prieš bendrą Respubliką (pro solis Russis et contra Rempublicam communem). Ką gi kita yra bandę pasiekti Lietuvoje didelės Kijevo, Galičo ir kitų žemių kariaunos, daugel kartų netikėtai sulaužiusios sutartis ir paskelbusios karą? Ką gi kita ligi šiol stengėsi lietuviai iš paskutiniųjų atremti? Ar ne

²⁸ A. Vijūkas-Kojalavičius, *Lietuvos istorijos įvairenybės*, 1 dalis, Vilnius, 2003, p. 12–17.

²⁹ M. Strykowski, *Kronika*, t. 1, p. 299–300.

šitai, ką dabar taikos metu naugardukiečiai taip gražiai pataria ir su kuo taip nerūpestingai sutinka žemaičiai, tai yra rusų kunigaikščio valdžią Lietuvoje ir Žemaitijoje? Kas be ko, nuo to meto, kai Rimgaudas, Naugarduko kunigaikštis, lietuvių kilmės ir Palemono ainis, gavo Lietuvos didžiojo kunigaikščio titulą ir savo sostinę perkėlė iš Kernavės į Naugarduką, Lietuva esanti ne savarankiška Respublika, bet Naugarduko kunigaikščio valda. Ko galima tikėtis, kai rusas tapsiąs valdovu? Tegu ką tinkami galvoją žemaičiai ir jotvingiai, bet jie esą įsitikinę, jog nepakęsiu valdovo, kilusio iš tautos, kurią jų senoliai ginklu užkariavę ir padarę pavaldžią Lietuvai. Iš visų jėgų jie saugosią sentėvių palikimą, tai yra lietuvių, valdanti Rusią (*Litvanum Russiae imperantem*); kur kas labiau jie nori, kad rusas Švarnas būtų draugas ir bičiulis nei valdovas. Be abejo, kai lygios sąlygos, rusas gali laikytis sutarčių su lietuviais, tačiau gavęs teisę juos valdyti, jis netruksiąs parodyti tikros savo tėvynės dvasios, nuo mažens iškiepytos. Nesą nieko sunkesnio nė kilnesnio, kaip širdyje puoselėjama tėvynės meilė. Šitokia kalba sukrėtė žemaičių ir jotvingių sielas ir noromis nenoromis paskatino juos galvoti apie Vaišvilką; kadangi jie pritarė lietuviams, savaime sužlugo rusų sumanymai, ypač dėl to, kad juos iš naujo ryžtingai pasiūlyti apskritai būtų buvę nesaugu, nesukeliant įtarimo, jog jie trokšta maištauti. Taigi visuotiniame susirinkime kunigaikščiu buvo išrinktas Vaišvilkas (LI, 114–115; HL, I, 115–188).

Pasakojimas apie Kernavės susirinkimą – tarsi raktas, atveriantis Kojalavičiaus ginamą Lietuvos valstybės sampratą. Šiame pasakojime – svarbiausi Lietuvos Respublikos doktrinos dėmenys, pagrindinės lietuvių valstybės ideologinės atramos, kurios detaliau ryškinamos kitose Kojalavičiaus teksto vietose.

Pasak legendos apie Kernavės susirinkimą, Lietuvos Respublikos likimas esąs lietuvių ir žemaičių kilmės didikų, laisvai renkančių valstybės valdovą, rankose. Vis dėlto laisvi valdovo rinkimai turį remtis tradicijos reikalavimais: Lietuvos valdovu privalu rinkti lietuvių. Kojalavičiaus istorinis pasakojimas išsaugo XVI šimtmečio pradžioje rašytų metraščių antigudišką nusistatymą, kurio kryptingai vengta Strykowski *Kronikoje*. Lietuvos Didžioji Kunigaikštija jėzuitų istoriko ginama kaip lietuvių ir žemaičių diduomenės sukurta ir jos sergstima valstybė. Gudai, rusai esą kitos kilmės žmonės, lietuvių prisijungtų žemių gyventojai, kuriuos į vieną tautą su lietuviais bei žemaičiais jungia ir tos pačios tautos piliečiais paverčia bendrų įstatymų ir vieno valdovo valdžia. Lietuvos Respublikos likimas sprendžiamas per amžius besitęsiančioje lietuvių ir rusų kovoje. Rusų istorinis siekis – pasodinti į Lietuvos sostą rusų kunigaikštį. Lietuvių tikslas – išsaugoti Lietuvos Didžiąją Kunigaikštiją ir Rusią, kaip teisėtą šios Kunigaikštijos dalį, lietuvių valdovo, lietuviškos dinastijos valdžioje. Būtina Lietuvos Respublikos atrama – ne tik lietuvių kilmės, bet ir lietuvių žemėse gyvenantis valdovas: didysis kunigaikštis Rimgaudas, nors ir lietuvis, nors ir Palemono ainis, bet, ėmęs valdyti Lietuvą iš Naugarduko, veik sunaikinęs savarankišką Respubliką (aiški aliuzija į Varšuvoje reziduojantį Abiejų Tautų Respublikos valdovą).

Šias nuostatas Kojalavičius paremia kitais lietuvių praeities vaizdais. *Lietuvos istorija* išsaugo ir naujais akcentais papildo metraščių kurtą pasakojimą apie Lietuvos didįjį kunigaikštį Gediminą, užėmusį pačią rusų tautos bei imperijos sostinę (*ipsum gentis atque imperii caput*) Kijevą, tapusį didžiuoju Rusios ir Kijevo kunigaikščiu (*Magnus Russiae et Kijoviae Dux*) ir šitai pavertusiu Lietuvą teisėta visų rusų žemių vienytoja bei valdove: *mat rusų respublikose nuo seno buvo priimta, kad tas turi aukščiausiąją valdžią visoje Rusioje, kas valdo Kijevo Respubliką (Kijoviae rerum)* (LI, 95, 201, 203–204; HL, I, 85, 254–255, 259–261). Pasakojimą apie Gediminą – Kijevo užkariautoją – Kojalavičius tiesiogiai priešina sarmatizmo nuostatai, skelbusiai, jog vienintelė visų slaviškų žemių paveldėtoja ir karalienė esanti Lenkija: *nė vienam lenkų karaliui dar nebuvo pavykę nei gauti Kijevo kunigaikščio vardo, nei išvyti iš šių valdų teisėtų valdovų, nei nugalėtų tautų paversti savo valdiniais* (HL, I, 260–261). Jokių teisių į Kijevo Rusią nepripažįstama ir Maskvai. Priešingai, leidžiama suprasti, jog pati Maskva esanti Kijevo valdovų Riurikaičių, taigi – ir iš jų Kijevą perėmusių Lietuvos didžiųjų kunigaikščių, paveldu: *Riuriko laikais vargu ar kitos Rusios gentys buvo girdėjusios maskvėnų vardą, ko gero, visai jo nežinojo, nes šitai vadino tik Maskvos miesto bei apygardos gyventojus. Kaip niekas niekada negalės tvirtinti, kad Maskva nepriklausė Riurikui, taip visi žmonės, susipažinę su istorija,*

niekada nepripažins Maskvos kunigaikščiams jokių teisių į Riuriko bei jo įpėdinių valdas (LI, 711; HL, II, 444–445). Taigi Maskva esanti naujas, dirbtinis, jokių istorinių tradicijų neturintis politinis darinys. Beje, Kojalavičius sujungia į visumą Gedimino – Kijevo užkariautojo mitą su Gedimino – Vilniaus įkūrėjo mitu: užėmęs rusų sostinę Kijevą didysis lietuvių ir rusų kunigaikštis Gediminas pastatęs Vilnių kaip *lietuvių tautos ir visų Lietuvai priklausančių žemių, visų Lietuvos provincijų sostinę (gentis atque universarum Litvaniae subjektarum provinciarum caput)*, valdovų buveinę (LI, 206; HL, I, 263–264).

Ne tik legenda apie Kernavės susirinkimą, bet visa Kojalavičiaus kuriamų istorinių vaizdų sąranga gina lietuvių kilmės valdovo, lietuviškos valdovų dinastijos idėją kaip vieną svarbiausių Lietuvos Respublikos ideologijos atramų. Radvilų metraštyje pastebima, kad po Žygimanto Augusto mirties *netrūko ir tokių, kurie atkakliai siūlė, kad reikia rinkti [Lietuvos valdovu] Maskvos kunigaikštį: Vien tik pagarba Jogailaičių giminei ir didelių neramumų baimė išlaikė [lietuvių didikus] paklusnius ir vieningus*. Iš pagarbos Jogailaičių kraujui lietuviai tarpuvaldyje neatmetė lenkų išsirinkto karaliaus Žygimanto Vazos, bet išgavę iš jo pažadą naujais įstatymais užtikrinti Lietuvos teises ir pripažinę Lietuvos didžiuoju kunigaikščiu.³⁰ Beje, lietuviška kilmė (*juk yra kaulas iš mūsų kaulų – os ex ossibus nostris*) išties buvo vienas iš viešai deklaruotų argumentų, kuriais Lietuvos luomai grindė savo apsisprendimą pripažinti Žygimantą Vazą LDK valdovu.³¹ Būtent lietuviško kraujo turėjusių Vazų valdžia Lietuvoje leidžia Kojalavičiui grįžti prie Rotundo gintos nuostatos, kad Lietuva ir bendra Lietuvos bei Lenkijos Respublika turinti remtis lietuviška, iš romėno Publijaus Libono ar Palemono kilusia Jogailaičių dinastija. Abiejų Tautų Respubliką valdančius Vazas Kojalavičius laiko didžiojo kunigaikščio Vytenio palikuonimis, Gediminaičių ir Jogailaičių dinastijos valdovais. Lietuvos sostas jau keturis šimtus metų priklausęs Vytenio giminei. Šios giminės valdžios tęstinumą, pritrūkus vyrų, laiduojančios moterys: tokia buvusi Vytenio trečios eilės anūkė *Ona, lenkų karaliaus Stepono I žmona. Ši palaimintoji Lietuvos valdovų seka trumpam buvo nutrūkusi tik dėl prancūzų kilmės valdovo Henriko, bet netrukus Respublikos reikalai visų didžiausiam labui vėl atsidūrė šitiek amžių išbandytose rankose. Atstatė savus Lietuvos valdovus (Litvaniae suos Principes) Lenkijos karalius Žygimantas III, IV Lietuvos kunigaikštis, Švedijos karaliaus Jono I ir Kotrynos, Vytenio trečios eilės anūkės bei Onos sesers, sūnus, be to, Lenkijos karalius, vardu Vladislovas IV, Lietuvos didysis kunigaikštis, vadintinas veikiau Laiminguoju, kuris neseniai, klestint visuotinei gerovei ir taikai, mirė Lietuvoje, Merkinėje, suteikdamas Respublikai didelį skausmą ir ne mažesnę žalą. Iš tos pačios giminės Lenkijos karalius Kazimieras IV ir Trečiasis Lietuvos didysis kunigaikštis, kuriam Respublika, beveik sugniuždyta didžiulių pavojų, paskyrė karaliaus sostą, kad jis, padedamas dievų, grąžintų Respublikai Vytenio ir Jogailos giminės puoselėtą stiprybę (ad virtutem Vitenio, Iagelonioque sanguine propagatam), tarsi saugų prieglobstį nuo griūvančių nelaimių; iš jo tikimasi sulaukti ir brolio Vladislovo, ir tėvo Žygimanto pergalių, ir Senovės Herojų šlovės (LI, 152–153; HL, I, 175–176)*. Būtent kaip pastanga buvusią narsą Respublikai grąžinti, iš dabarties pavojų išgelbėti vaizduojamas Jono Kazimiero Vazos (valdė 1648–1668) žygis prieš Zaporožės kazokus.³²

Vis dėlto XVII a. istorinis pasakojimas atkreipia dėmesį į vieną didžiausių Lietuvos Respublikos trūkumų: kraštą lietuvių didysis kunigaikštis valdęs ne iš LDK sostinės Vilniaus, bet iš kaimynų šalies. Jau senais laikais Lietuvos didikai pamatę, *kokios žalos atnešė Respublikai Jogailos išvykimas į Lenkiją*. Todėl po Žygimanto Kęstutaičio žūties lietuvių diduomenė nutarusi, *jog esąs tik vienas būdas suteikti Respublikai saugią ramybę, tas pats, kuriuo pavyko išplėsti jos valdas, būtent išsirinkti tokį valdovą, kuris, neturėdamas kitų rūpesčių, nevaldydamas svetimų valstybių, asmeniškai rūpintųsi išsaugoti Lietuvos Didžiosios Kunigaikštijos vientisumą*. Lenkams priekaištaujant, kodėl be jų žinios Lietuva vainikavusi Kazimierą Jogailaitį savo valdovu, lietuviai atsakė: *Lietuva šiuo metu atsidūrusi tokioje būklėje, kad jai reikalingas ne Gubernatorius, pavaduojąs Karalių, bet tikras Valdovas, galįs pats spręsti ir veikti. [...] Negi galėjo taip greitai išblėsti Jogailos šlovė, kad jo sūnus turi prašytis valdžios Lietuvoje ir gauti ją ne Valdovo, bet Gubernatoriaus teisėmis?* Po kelių metų lietuvių didikai prieštaravę ir visaip

³⁰ Lietuvos istorijos įvairenybės, p. 342–345.

³¹ H. Lulewicz, *Gniewów o unię ciąg dalszy. Stosunki polsko–litewskie w latach 1569–1588*, Warszawa, 2002, p. 410.

³² Lietuvos istorijos įvairenybės, p. 152–215.

atkalbinėję Kazimierą nuo jam pasiūlyto Lenkijos sosto, nes jau buvo spėję patirti, kaip naudinga Lietuvai, kad Valdovas gyvena Lietuvoje (LI, 467–468, 471, 484; HL, II, 179–180, 183–184, 197).

Gerokai tvirtesne Lietuvos Respublikos atrama už lietuvių kilmės valdovą Kojalavičius teigia esant lietuvių didikus. Jėzuitų istoriko pasakojimas iš XVI amžiaus LDK tekstų perima ir išplėtoja didiko – Tėvynės Tėvo (*Pater Patriae*) įvaizdį. Lietuvos istorija ir jos santrauka – Radvilų metraštininkai skiriami ne valdovo, bet Sapiegų ir Radvilų, žymių Lietuvos Respublikos gynėjų, globai. Būtent jie niūriausiais laikais esą tikrieji Respublikos gelbėtojai. Reikalui esant didikai giną Respubliką ir nuo paties valdovo. Kojalavičius aukština lietuvių senatorius, kurie, skelbdamiesi esą visuotinių laisvių, įstatymų ir Respublikos sargai (*custodes publicae libertatis, legum, ac Reipublicae*), atsisakę paklusti neteisėtai didžiojo kunigaikščio Aleksandro valiai: pagarba valdovams dar nebuvo palaužusi senatorių orumo ir išmokiusi jų pataikauti (LI, 552–553; HL, II, 271). Pasak Radvilų metraštininko, vienas Radvilų – Mikalojus, XVI a. pradžioje buvęs LDK kancleriu ir Vilniaus vaivada, visuomet atkakliausiai rūpinosi, kad, žiūrėdamas valdovo reikalą, nepalikytų be priežiūros Respublikos, teisių ir piliečių saugumo. Rūpintis Lietuvos Respublika Radvilus įpareigojanti ir pati kilmė: jų protėvis Lizdeika, Kojalavičiaus teigimu, buvęs Lietuvos didžiojo kunigaikščio Narimanto, Julijono Dausprungo iš Kentaurų herbo palikuonio, sūnus. Tad pagrįstai kai kurie didikai pageidavę, kad M. Radvilas Juodasis būtų paskirtas bevaikio Žygimanto Augusto įpėdiniu Didžiojoje Kunigaikštijoje. Deja, pastarasis atsisakęs visų teisių, kurių Jogailaičiai būtų galėję reikalauti Lietuvos [sosto] atžvilgiu. Apskritai Radvilai ištikimiau gynę Lietuvos valstybę negu Jogailaičiai: kone apkurtusį karalių Žygimantą Augustą jie mėginę Liubline sulaukyti nuo nutarimų Lietuvos nenaudai. Beje, Kojalavičiaus bendraamžis Vilniaus vaivada ir lauko etmonas kunigaikštis Jonušas Radvilas istoriniame pasakojime vaizduojamas kaip pergalingų Gedimino, Algirdo, Vytauto žygių tęsėjas: 1651 metais jis užėmęs maištininkų kazokų pusėn stojusį Kijevą – prieš tris šimtus trisdešimt metų Gedimino vedamų lietuvių kartu su visos Rusijos pajėgomis nugalėta, prieš aštuoniasdešimt metų Žygimanto Augusto iš Lietuvos Didžiosios Kunigaikštijos Lenkijos Karalystei priskirtą miestą.³³ Įsidėmėtina, kad jėzuitų istorikas pateisina net Jonušo Radvilo atsimetimą nuo Jogailaičių giminės valdovo Jono Kazimiero Vazos ir Liublino unijos: kunigaikščio sprendimas sudaryti LDK sąjungą su Švedija aiškinamas jo pastangomis išgelbėti nuo Maskvos vergijos Žemaitiją: kai Maskva 1655 metais Vilnių paėmė, su Švedų pagalba Žemaičius apgynė.³⁴

UNIJA

Abiejų Tautų Respublika – Liublino unijos steiginytis – buvo didžiausias iššūkis Lietuvos Respublikos doktrinai. Į šį iššūkį atsakė Trečiasis Lietuvos statutas, teigęs laisvos Lietuvos Respublikos tęstinumą abiejų tautų sąjungoje. Kojalavičiaus istorinis pasakojimas praeities vaizdiniais paremia Statuto poziciją, gina dar Liublino išvakarėse išdėstytą lietuvišką Lietuvos ir Lenkijos unijos sampratą.

Jėzuitų istorikas laikosi Rotundo *Pasikalbėjime Lenko su Lietuviu* išsakyto požiūrio, kad unija tarp Lietuvos ir Lenkijos galinti būti tik dviejų lygiateisių valstybių, dviejų respublikų sąjunga. *Unio geras daiktas (Unio dobra rzecz)*, – teigia Rotundas ir priduria: *bet nenorime prarasti savo seniai įsteigtos ir tvarkingos, garbingos respublikos, [ją] prie jūsiškės [respublikos] pristatydami (ale swej zdawna zasadzonej a porządnej rzeczy pospolitey do waszej przystawaiąc stracie nie chcemy)*. Vienybė yra būtina (*unum est necessarium*), tačiau į uniją galinti jungtis tik visa Lietuvos Didžioji Kunigaikštija su visomis savo žemėmis. Lietuvių tvarkingos, garbingos respublikos išsaugojimą abiejų tautų sąjungoje, pasak Rotundo, turinti užtikrinti lietuviškos romėniškos kilmės Jogailaičių dinastija: *Jo Malonybė Karalius yra mūsų valstybės pilietis ir mūsų valstybės Valdovas, ne jūsų (nostrae civitatis civis vel civitatis nostrae Princeps, non vestrae)*.³⁵ Taigi Abiejų Tautų Respublika esanti ne tik dviejų

³³ Ibid., p. 226, 256–257, 311–312, 316–317, 434–435.

³⁴ *Compendium*, p. 19.

³⁵ „Rozmowa Polaka z Litwinem“, *Šešioliktojo amžiaus raštija, Senoji Lietuvos literatūra*, 5 knyga, Vilnius, 2000, p. 201, 241–242, 267.

lygiateisių tautų, bet ir dviejų savarankiškų valstybių sąjunga, valdoma lietuvių valdovų.

Būtent tokią unijos sampratą nuosekliai teigia ir Kojalavičiaus pasakojimas. Pasak jo, negalėdami vieni atsilaikyti prieš Maskvą, lietuviai geidę sąjungos su lenkais, bet siekę tokių unijos sąlygų, kurios *laiduotų ir saugotų Lietuvos Respublikos ir tautos orumą (Reipublicae ac nationis Lituaniae dignitas): Be abejo jie norėjo unijos, bet tokios, kad nebūtų pažeistas Respublikos orumas, pakeista pareigybės ir teismai, be to, įstatymai, privilegijos, papročiai, pagaliau Lietuvos Didžiosios Kunigaikštijos sienos* (LI, 736; HL, II, 472–473). Garbingą ir lygiateisę sąjungą su lenkais lietuviai gynę nuo seniausių laikų, nuolat atremdami Lenkijos pastangas sumenkinti jų tautą ir Respubliką (LI, 489–491, 495–497; HL, II, 202–205, 209–212). Kita vertus, sąjunga su Lenkija, lenkų bajorų turėtų privilegijų suteikimas lietuviams sustiprinęs Lietuvos Respubliką kaip piliečių bendruomenę. Tai padaręs jau Jogaila Horodlėje, nustatęs, kad Lietuvos didysis kunigaikštis *negali turėti didesnių teisių į bajorų asmenis bei jų turtą, nei leidžia Respublikos įstatymai* (LI, 384; HL, II, 91).

Deja, Liubline Lietuvos Respublikos orumas buvęs pažeistas: *karaliui iš paskutiniųjų remiant lenkus, tarpais grasinant lietuviams, LDK prarado sąjungininkų atimtą Kijevą, Voluinę, Palenkę – istorines savo žemes. Taigi Liublino unija aiškinama kaip karaliaus ir lenkų padaryta skriauda Lietuvai, su kuria nedera susitaikyti. Pasak Kojalavičiaus, tai netrukus supratęs ir pats karalius Jogailaitis: Suvokė Augustas, kokia skriauda, atimant tiek žemių, padaryta jo Tėvynei, ir nutarė šiek tiek už tą skriaudą atsiteisti, pažadėdamas prie Lietuvos prijungti Mazoviją. Deja, lenkams prieštaraujant, jam šito padaryti nepavykė: Tada karalius, pasak Lietuvos istorikų [Kojalavičius greičiausiai remiasi Nesvyžiaus pilies bibliotekoje matytu karaliaus sekretoriaus Rotundo Lietuvos istorijos rankraščiu³⁶] pirmą kartą suvokė esąs daugumos apgautas. Jis, gailėdamasis, kad nepasisėkė padaryti to, ką norėjo, ėmęs rūstauti ant kaltininkų ir pats vienas svarstyti širdyje, kuriuo būdu esą galima nutraukti Liublino susitarimus* (LI, 748–750, 754; HL, II, 487–489, 493). Būtent skausmas dėl tėvynei padarytos skriaudos buvusi karaliaus mirties priežastis: *įvertindamas tai, ką Liubline buvo padaręs, ir jausdamas didžiausią apmaudą, iš širdgėlos sunkiai pasiligojo ir pagaliau mirė*.³⁷

Taigi Kojalavičiaus pasakojimas pratęsia ir dramatišku paskutiniojo Jogailaičio sielvarto vaizdu papildo Liubline lietuvių patirtos skriaudos motyvą. Stiprus istorinės skriaudos jausmas išlieka politinę lietuvių bendruomenę telkiantis veiksnys. *Ne provincija, o valstybė ir visiška karalystė bei respublika buvo Lietuvos Didžioji Kunigaikštija [...] kol malonioji unija mūsų nepakirto*, – su nuoskauda tvirtina 1587 m. Žygimantui Vazai Vilniaus vaivada Kristupas Radvilas Perkūnas (1547–1603).³⁸ Vis dėlto būtent tokiam politiniam pesimizmui kartu su Trečiuoju Lietuvos statutu ir priešinasi jėzuitų istoriko pasakojimas. Anot jo, unija, nors ir padariusi didelės žalos, jokių būdu nepanaikinusi *laisvos LDK respublikos*. XVII a. istorinis pasakojimas nuosekliai teigia Lietuvos Respublikos ir tautos tęstinumą abiejų tautų sąjungoje. Sykiu jis įrašo į lietuvių atmintį Kijevo Rusią kaip svarbų tautos istorinės patirties sandą. Kijevas be išlygų priskiriamas istoriniam LDK paveldui: 1650 metais išleistoje pirmojoje Lietuvos bažnyčios istorijoje *Įvairenybės apie Bažnyčios būklę Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštijoje (Miscellanea rerum ad statum Ecclesiasticum in Magno Lituaniae Ducatu pertinentium)* Gedimino užkariautos Kijevo Rusios stačiatikių šventieji tampa *vietiniais Lietuvos Didžiosios Kunigaikštijos globėjais*.

MASKVA

Laisvos tautos sukurtą ir ginamą, teisės viršenybe grindžiamą civilizuotą Lietuvos Respubliką Kojalavičius, sekdamas A. Volanu, Jonu Radvanu ir kitais XVI amžiaus LDK autoriais, pristato kaip antitezę *barbaro ir tirono* valdomai Maskvai. Ši antitezė pasakojime ryškinama kaip svarbus Lietuvos tautos tapatybės dėmuo. Lietuvos Respublikos ir tautos raida suvokiama ir aiškinama kaip žūtbutinės kovos su Maskva – mirtinu Respublikos priešu – istorija. Respublikos ir tautos likimas esąs

³⁶ *Compendium*, p. 265, 271.

³⁷ Lietuvos istorijos įvairenybės, p. 318–319.

³⁸ H. Wisner, *Najjasniejsza Rzeczpospolita. Szkice z czasów Zygmunta III i Władysława IV Wazy*, Warszawa, 2001, p. 24.

sprendžiamas šioje kovoje. Lietuva pasakojime kategoriškai neigia Maskvos teisę į Kijevą ir rusų žemes, vertina Maskvą kaip dirbtinį, istorinės tradicijos neturintį junginį. Maskva skelbiasi visos Rusios paveldėtoja ir ginčija Lietuvos valstybės teisę egzistuoti.

Vis dėlto už dviejų nesutaikomų valstybių kovos, pasak Kojalavičiaus, slypi kur kas anksčiau prasidėjusios dviejų tautų – lietuvių ir rusų – grumtynės. Jos kilusios dar Živinbudo laikais: jau pirmaisiais XIII amžiaus metais neatlaikiusi rusų spaudimo *didelė Lietuvos dalis netekusi laisvės*. Jau tuomet lietuviams grėsęs *rusų valdymas Lietuvoje (imperium in Litvaniam Russis) (LI, 72–73; HL, I, 48–52)*. Tik skitų, totorių nusiaubtus rusus sugebėję lietuviai per šimtmetį galutinai palenkti savo valdžiai, sykiu *nutraukdami daugiau kaip 430 metų Rusioje išsilaikiusią Kijevo Monarchiją* ir drauge su sostine perimdami istorines teises į visas rusų žemes (LI, 204; HL, I, 260–261). Tačiau jau Algirdo laikais Maskvos kunigaikštis Dmitrijus, atsikratęs totorių jungo, *užsigeidęs paimti visos Rusios valdžią (imperium universae Russiae): jis svajoto ir vylėsi užimsiąs Severuską, Voluinę, Kijevą, Vitebską, Polocką ir visas kitas buvusias Rusios žemes, dabar valdomas lietuvių (LI, 223; HL, I, 291)*. Bet Algirdas šiuos *barbaro* siekius sutramdęs. Gedimino pradėtą rusų žemių vienijimo darbą sėkmingai tęšęs ir Vytautas. Jis, siekdamas didesnės Lietuvos piliečių santarvės, stengęsis palenkti popiežiaus valdžiai Stačiatikių Bažnyčią: *tam sušaukęs rusų tautos suvažiavimą Lietuvos Naugarduke, kuriame Konstantino Didžiojo pavyzdžiu ir pats dalyvavęs (LI, 392–393; HL, II, 100–101)*. Deja, Kazimieras Jogailaitis, nepaisęs Maskvos grėsmės ir laiku neapgynęs Didžiojo Naugardo, atvėręs kelią pavojingo kaimyno galiai augti: *Štai kiek vargo atnešė būsimosioms kartoms apsileidimas karaliaus Kazimiero, neužgniaužusio ginklu pačioje pradžioje kylančios Bazilijaus sūnaus [Jono] galybės (LI, 546; HL, II, 263)*. Jau XVI a. pradžioje *teisių nevertinęs tironas* Maskvos didysis kunigaikštis Jonas, *pirmą kartą pasivadinęs visos Rusios caru*, reikalaujantis, kad Lietuvos didysis kunigaikštis Aleksandras atiduotų jam Kijevą ir visą Rusiją – neva jo iš protėvių paveldėtas žemes (LI, 545, 575; HL, II, 263, 296). Aleksandru mirus, Maskvos valdovas Bazilijus norįs *užgrobti valdžią Lietuvoje, siekiąs būti paskelbtas Lietuvos didžiuoju kunigaikščiu (LI, 593, 625; HL, II, 316, 352)*. Remdamas Glinskio maištą, jis mėginąs užkariauti Kijevą ir visą kitą Lietuvą. Šis *barbarų barbaras* net įžūliai laišku klausęs imperatoriaus Maksimilijono, *ką turėtų daryti su nelaisvėn paimtuoju karaliumi Žygimantu (LI, 602–604, 628–631; HL, II, 325–328, 355–358)*. Ne tik visos Rusios, bet ir Livonijos iš Lietuvos reikalaujantis Bazilijaus sūnus Jonas (Žiaurusis), *panoręs caro (Tzaris) titulo, kuriuo iki šiol tesinaudojo skitų chanai (LI, 681, 710–711; HL, II, 411, 444)*. Lietuvos istorija baigiama dramatišku akcentu: ilgai kovoję, po Žygimanto Augusto mirties lietuviai nebedrįsę priešintis tokiam Maskvos valdovo siekiui: *Pirmą kartą laiške Jonas pasivadino visos Rusios autokratu, arba monarchu, tuo tarpu lietuviai, nenorėdami prieštarauti ir šitaip tarpuvaldžio metu kurstyti naujų neramumų, nutarė kurį metą nekreipti dėmesio į šį puikuolišką ir neteisingą titulą (LI, 756; HL, II, 496)*.

Jėzuitų istoriko pasakojimas pabrėžtinai priešina Lietuvos ir Maskvos laikysenas. Lietuva – *laisvų žmonių Respublika* – siekia krikščionių pasaulio taikos, laikosi sutarčių, gina nuo maskvėno tironijos lietuviams giminingus ir *laisva valia* Lietuvos valdžiai pasidavusius Livonijos gyventojus, kilniai laiduoja jiems visas teises ir laisves. Maskva – *laukinių žmonių šalis* – *pažeidžia net laukiniams šventas tautų teises, be jokios gėdos gali paminti bet kurios tautos teises, nesilaiko sudarytų sutarčių*, kankina ir žudo belaisvius, užgaulioja kitų valstybių pasiuntinius, griaua krikščionių pasaulio vienybę, taip reikalingą turkų grėsmės akivaizdoje (LI, 557, 628–631, 653–654, 659, 664–665, 670, 699, 704, 744, 747, 753; HL, II, 276, 355–358, 382–383, 389, 393–394, 400, 431, 436, 482, 485, 492). Net rusų žemes senieji lietuvių kunigaikščiai laimėję kilniai, be didelės prievartos: Erdvilas *rūpinęsis ne kuo kitku, bet Rusios laisve, žadėdamas naujiems pavaldiniams, jog jie daugiau neberekalausią ruso Lietuvoje, kai jis parodysiąs, kad Rusios laisvė brangesnė jam nei rusų valdovams (LI, 81; HL, I, 64)*. Tuo metu Maskva dėl rusų žemių kariaujanti plėšdama ir žudydama: *netikėtai patraukę į Lietuvą, maskvėnai ją nusiaubė, žudydami ir moteris, ir vaikus bei senelius, visur keldami baisiausias skerdynes (LI, 665; HL, II, 394)*. Taigi Lietuva ginanti ir nešanti rusams laisvę, Maskva – tironiją.

Civilizuotos Lietuvos ir barbariškos Maskvos antitezė, regis, brėžta ne tik Lietuvos jaunimo pilietinio, patriotinio edukavimo sumetimais, bet ir siekiant tarptautinės propagandos tikslų.

Lietuva jėzuitų istoriko pasakojime vaizduojama kaip krikščioniškosios Europos vertybių, *tautų teisės* principų gynėja. Ji – garbinga ir solidari krikščioniškojo pasaulio narė, siekianti šio pasaulio vienybės ir saugumo.

Jau Vytautas, popiežiaus Martyno V remiamas, daug nuveikęs bendram visų krikščionių labai *artindamas Rytų ir Vakarų Bažnyčias*. *Didžiam Krikščionijos (Krikščioniškosios Respublikos) gėriui (magno Reipublicae Christianae bono)* saugoma ir lietuvių bei lenkų sąjunga (LI, 393, 570; HI, II, 101, 290). Lietuvos didysis kunigaikštis Aleksandras ne kartą raginęs Maskvos valdovą suprasti visos krikščionijos, viso krikščionių pasaulio bendrą reikalą ir priimti jo siūlomą draugystę bei karinę sąjungą prieš turkus. Deja, *dievobaimingas Aleksandro pastangas sužlugdžiusios klastingos Jono pinklės*: Maskva paskelbusi Lietuvai karą ir sugriovusi lietuvių valdovo remtą krikščioniškų šalių koaliciją. Jonas atmetęs ir paties popiežiaus Aleksandro kvietimą vienytis prieš Europą puolančius turkus, *paremti bendrą krikščionių reikalą – apginti Vakarus ir išvaduoti Rytus* (LI, 558–560, 572–573; HL, II, 277–279, 292–293). *Tvirtos taikos su Maskva, sudarytos teisingomis sąlygomis* visų krikščionių labai veltui siekė Žygimantas Senasis ir Žygimantas Augustas (LI, 653–654, 664; HL, II, 382–384, 393–394).

Taigi Kojalavičiaus pasakojimu tarsi stengiamasi išsklaidyti Vakarų Europos viltis įjungti Maskvą į bendrą krikščioniškųjų šalių ratą. Pasak jo, Maskva nesanti *Krikščionijos, Krikščioniškosios Respublikos* dalis ir negalinti tokia tapti, nes ji nepripažįstanti bendrų principų, nesilaikanti bendrų taisyklių. Regis, *Lietuvos istorijoje* ir kituose Kojalavičiaus tekstuose nebelieka ankstesnio jėzuitų tikėjimo, kad Maskvą pavyks paversti Romai ištikima, popiežiaus autoritetą pripažįstančia valstybe. Dar Vilniaus kolegijos kūrėjai vylėsi, kad Vilnius suvaidins reikšmingą vaidmenį skleisdamas katalikybę ir Vakarų kultūrą į Šiaurės Europą, kad jo kultūrinės įtakos apims Maskvą, totorių žemes ir net Kiniją.³⁹ Vilniaus akademijos profesorius Motiejus Kazimieras Sarbievijus (1595–1640) keldamas Europos tautų vienybės idėją, džiaugėsi ir būsimu Maskvos įsijungimu į Krikščioniją: odėje *Maskvai (Ad Mascoviam)* jis šlovino artėjančią tautų taiką, kurią užtikrinsias lenkų karalaitis Vladislovas Vaza, tapęs Maskvos valdovu.⁴⁰ Nežinia, kaip XVII a. pradžios Abiejų Tautų Respublikos ir Maskvos kovas, kuriose lietuviai, lenkai ir Romos jėzuitai siekė palenkti Maskvą savo valiai, būtų interpretavęs Kojalavičius: to meto lietuvių žygiams žadėta skirti *trečioji istorijos dalis (tertia Historiae pars)*, matyt, liko neparašyta (LI, 298; HL, II, pratarmė). Tačiau XVII amžiaus viduryje vykstančios lietuvių ir lenkų kovos su maištaujančiais stačiatikiais Zaporozės kazokais bei jų sąjungininkais totoriais vaizduojamos kaip dviejų religijų, dviejų civilizacijų karas. Švč. Mergelės Marijos globojami lietuviai ir lenkai šiame kare ginantys nuo *barbarų* – schizmatikų, stačiatikių, ir musulmonų – *ne tik Tėvynę, bet ir Krikščionybę*. Matydamas, *į kokią sunkią padėtį pateko ne tik Tėvynės, bet ir Krikščionybės reikalai*, net jėzuitas kunigas *nepasidrovi paimti į šventas rankas ginklą prieš musulmonus ir schizmatikus*.⁴¹ Kojalavičiaus pasakojimas kuria Lietuvos kaip *priešpilio*, saugančio krikščioniškąją Vakarų civilizaciją, vaizdinį.

Kita vertus, Lietuvos Respublikos ir Krikščionijos, *Krikščioniškosios Respublikos*, santykiai pasakojime nėra idealizuojami. Lietuva pristatoma kaip savarankiška, per šimtmečius ne tik nuo Rytų, bet ir nuo Vakarų savo Respubliką gynusi ir ginanti tauta. Kryžiuočiai lygiai taip pat kaip Maskva *puoselėję viltį užgrobti visą Lietuvą*. Prieš lietuvius kariauti jie sutelkę visus krikščionių valdovus: *Principes Christiani contra Lituaniam militant*. Į karą su Lietuva traukęs visos *Europos riterijos žiedas (flos Militae Europae)*, kuris apie nieką kita nesvajoję, apie nieką kita nekalbėjo, tik apie Lietuvos sunaikinimą (*neque aliud spirabat, nedum loquebatur, quam excidium Litvaniae*). Nuo šios mirtinos grėsmės Tėvynę ir Respubliką saugoję Kęstutis su Algirdu, Vytautas su Jogaila (LI, 232–233, 237, 317, 371; HL, I, 306–307, 313, II, 18–19, 76). Jėzuitų autoriaus pasakojime žavimasi nekrikščionių lietuvių

³⁹ L. Piechnik T. J., *Początki Akademii Wileńskiej (1569–1600)*, Kraków, 1973, p. 16.

⁴⁰ M.C. Sarbievius, *Lyrica*, oprac. M. Korolko, Varsaviae, 1980, p. 220; D. Kuolys, „Motiejus Kazimieras Sarbievijus politiniame Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės teatre“, *Mathias Casimirus Sarbievius in cultura Lithuaniae, Poloniae, Europae*, Vilnius, 1998, p. 325.

⁴¹ Lietuvos istorijos įvairenybės, p. 196–197.

narsa priešinantis visos Krikščionijos karinei jėgai, aukštinama nekrikščionių Lietuvos valdovų ištikimybė savajai Respublikai. Tokia Kojalavičiaus nuostata galėjo remtis ne tik lietuviškuoju patriotizmu, bet ir šv. Tomo Akviniečio mokymu, kad prigimtinė teisė esanti bendra visiems žmonėms, ir krikščionims, ir pagonims, kad ir netikinčio valdovo valdžia galinti būti grindžiama morale ir teisingumu, kad Krikščionių Bažnyčia į tokią valdžią neturinti kėsintis.⁴²

Sykiu *Lietuvos istorijoje* abejojama krikščionio Romos imperatoriaus Zigmanto moralumu ir teisingumu. Jis kurstęs kryžiuočius prieš lietuvius ir lenkus, siekęs *sukiršinti Vytautą su Jogaila ir šitaip suardyti visą Lenkijos ir Lietuvos santarvės statinį, norėjęs klasta nuversti Jogailą nuo sosto arba išardyti lenkų Respubliką*. Lietuviai ir lenkai supratę, kad *imperatoriaus sprendimai nesiremia teisingumu, kad jo skelbiamos ištarmės pažeidžia net moralės normas* (LI, 400, 414–415; HL, II, 110, 124–125). Kojalavičius atkeipia dėmesį į Lietuvai bei Lenkijai pavojingą Šventosios Romos imperijos ir Maskvos suartėjimą. Jo pasakojimas netiesiogiai priekaištauja Vakarams dėl imperinių Maskvos siekių palaikymo. *Lietuvos istorijos* teigimu, XVI a. pradžioje Maskvos valdovas Bazilijus užpuolęs Lietuvą, Romos imperatoriaus paskatintas: *Pasak to meto rašytojų, viešoji nuomonė svarbiausiu ir beveik vieninteliu karo kurstytoju vis dėlto laikė imperatorių Maksimilijoną*. Bazilijus savo siekį užimti visą Lietuvą grindžias jam duotais *imperatoriaus bei kryžiuočių pažadais. Dėl savo senos draugystės su Bazilijumi* imperatorius Maksimilijonas išvadavęs ir sugražinęs Maskvai lietuvių popiežiui siųstus nelaisvėn paimtus kilmingus maskvėnus. 1515 metais Vienoje vykusiame krikščioniškų Europos tautų valdovų suvažiavime siekta nutraukti Lietuvai pragaištingą maskvėnų ir vokiečių sąjungą: *Dėl Lietuvos reikalų susitarta šitaip: imperatorius arba nutraukęs draugystę su maskvėnais ir kryžiuočiais, arba ir vienas, ir kitus paskatinsiąs savo autoritetu prašyti taikos ir taikytis*. Deja, vėliau Maskvon nusiųsti imperatoriaus ir popiežiaus pasiuntiniai *nieko nepesė, susidūrę su neperkalbamu atkaklumu Maskvėno, temokėjusio viskam prieštarauti* (LI, 622, 625, 635, 637, 654; HL, II, 348–349, 352, 363, 365, 383). Regis, Vakarams skirti Kojalavičiaus priekaištai galėjo remtis ir XVII a. vidurio patirtimi: LDK okupacijos metais imperatoriaus siųsti tarpininkai tarp Abiejų Tautų Respublikos ir Maskvos toli gražu nebuvo linkę paisyti Lietuvos interesų. 1656 m. rugpjūtį į Nemėžį greta Vilniaus atvykę Respublikos valdovo įgaliotieji pasiuntiniai išgirdo Maskvos derybininkų siūlymą suteikti Maskvos carui Aleksejui išrinktojo Lenkijos karaliaus ir didžiojo Lietuvos kunigaikščio titulą. Tam kategoriškai pasipriešino imperatoriaus atsiųsti tarpininkai, pareiškę, kad *geriau visą Lietuvos Kunigaikštį jiems [maskvėnams] palikti, nei į tokį susitarimą eiti*. Respublikos valdovo deleguotiems derybininkams lietuviams: Vilniaus vyskupui nominatui Jonui Kristupui Daugėlai-Zavišai, kurio teologu ir nuodėmklausiu grįžęs į Lietuvą tapo Kojalavičius, didžiajam Lietuvos maršalkui Kristupui Zavišai, Lietuvos referendoriui Kiprijonui Povilui Bžostovskiui – tokia tarpininkų pozicija nebuvo priimtina. Tiesa, maskvėnų siūlymą tęsti pokalbius be imperatoriaus tarpininkų lietuviai taip pat atmetė.⁴³

Taigi Kojalavičius gina krikščioniškų tautų vienybės, vieningos Krikščioniškosios Respublikos idėją, pats jaučiasi esąs tokios Respublikos pilietis: Lietuva jo pasakojime vaizduojama kaip nuosekli krikščioniškų tautų taikos ir vienybės šalininkė. Tačiau krikščionijos vienybės siekis, jėzuitų istoriko supratimu, neturėtų būti įgyvendinamas Lietuvos Respublikos interesų sąskaita, nederėtų šios vienybės siekti nuolaidžiau jant *viskam prieštaraujančiai, tautų teisių nepaisančiai* Maskvai.

Glaustai apibendrinami išdėstyti pastebėjimai galime teigti, jog Kojalavičiaus tekstai paremti pragmatinei historiografijai būdingu tikėjimu, kad istorinis pasakojimas, keldamas praeities gyvenimo pavyzdžius, galys veikti dabarties tikrovę. Jėzuitų autorius iš XVI a. tekstų perima, savo šimtmečio argumentais sustiprina ir valstybės krizės metais tvirtai gina Lietuvos Respublikos doktriną. Ši doktrina net po skaudžios okupacijų patirties grindžiama laisvų piliečių Respublikos ir Maskvos tironijos antiteze.

Albertas Vijūkas-Kojalavičius, *Lietuvos istorijos įvairenybės*, 2 dalis, sudarė Darius Kuolys, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2004, p. 388–404.

⁴² G. H. Sabine, T. L. Thorson, *Politinių teorijų istorija*, p. 279.

⁴³ H. Wisner, *Król i car. Rzeczpospolita i Moskwa w XVI i XVII wieku*, Warszawa, 1995, p. 116–118.